

Deutsche Romantik

Фр. Шлегел

„За неразбираемостта“ (1800)

Фр. Хьолдерлин

Късни стихотворения (1806–1843)

МАЛКА АНТОЛОГИЯ¹

Романтичeskата поезия е прогресивна универсална поезия.

Фр. Шлегел. *Фрагменти* (1798), 116

Цялата история на модерната поезия е непрекъснат коментар към краткия текст на философията; цялото изкуство да стане наука и цялата наука да стане изкуство; поезията и философията трябва да се обединят.

Фр. Шлегел. *Критически фрагменти* (1797), 115

■

Иронията е формата на парадокса. Всичко, което едновременно е добро и велико, е парадокс.

Фр. Шлегел. *Критически фрагменти* (1797), 48

Иронията произтича от единението между усета за изкуството да живееш и научния дух, от съгласуването на съвършената философия на природата със съвършената философия на изкуството. [...] Тя е най-свободната от всички волности, защото чрез нея човек надмогва себе си, и при все това и най-законната, защото е абсолютно необходима.

Фр. Шлегел. *Критически фрагменти* (1797), 108

Иронията е ясно съзнание за вечната подвижност, за безкрайно пълния хаос.

Фр. Шлегел. *Идеи* (1800), 69

■

Хубаво е това, което ни напомня за природата, следователно възбужда чувството за безкрайната жизнена пълнота. Природата е органическа и затова най-висша красота; вечна е и винаги с жизнена сила на растителен организъм; същото важи за морала и за любовта.

Фр. Шлегел. *Идеи* (1800), 86

Поетът разбира природата по-добре от учената глава.

Новалис. *Естетически фрагменти* (1798), 1222

¹ Подбор Пламен Антов. – Всички цитати са по: *Естетика на немския романтизъм*. София: Наука и изкуство, 1984 (прев. Харитина Костова-Добрева).

ЩРИХИ КЪМ ШЛЕГЕЛОВОТО ПОНЯТИЕ ЗА ИРОНИЯ

През 1800 година в последния брой на списание „Атенеум“ Фридрих Шлегел помества кратък текст под заглавие „За неразбираемостта“, с който отговаря на обвинения, отправени срещу него и списанието. Отвъд конкретния повод обаче изкрystalизира една висока задача, която Шлегел си поставя и тук, и по-широко в своята работа, а именно произвеждането на нов тип читател, който ще търси не ясни и леснодостъпен език, а такъв, чието критическо мислене и ентусиазъм за предизвикателствата на рефлексията ще го тласкат към симфилософия – терминът, с който романтичeskото поколение обозначава типа сътрудничество (и в „Атенеум“, и извън него), съмишленичеството, колективното усилие за философстване „заедно“, съ-творчеството по пътя към големия хоризонт на мисълта.

„За неразбираемостта“ не е единственият текст, в който Шлегел се занимава с проблема за иронията, но тук той предлага таксономия на нейните видове. По-цялостната реконструкция на проблема би следвало да вземе предвид на първо място други фрагменти на Фридрих Шлегел, неговите лекции, както и отделни изказвания на неговия брат А. В. Шлегел и на Новалис; на второ място проблематизацията на иронията при Хегел и по-късно при Киркегор; и на трето място, би трябвало да я разглежда като художествена практика – заедно с остроумието, хумора и вица – както я откриваме в творчеството на парадигмални романтически автори като Жан Паул или Е. Т. А. Хофман.

„За неразбираемостта“ постига една ключова трансформация в обема на понятието за ирония, а през него – и една малка революция. Целта на Шлегел е преодоляването на доминиращото до този момент класическо схващане, според което иронията е преди всичко тропа, стилистично средство (именно за това свидетелства дефиницията ѝ във Френската енциклопедия) или се възприема като речеви акт. Малко по-прецизното вглеждане в традицията откроява като важен за Шлегел трактата „Обучението на оратора“ (“*Institutio oratoria*”) на Квинтилиан, който, преобръщайки от своя страна по-ранната традиция на Сенека и Лукан, интегрира иронията и остроумието в педагогическа рамка и ги отнася по-широко към въпроса за това как животът трябва да се живее. Освен реториката и диалектиката в античната традиция, втори важен контекст за Шлегел е сложната история на идеята за остроумие в модерната философия, в която ключова роля играят Лок и Хюм. Именно на тях стъпва Кант, който извежда познавателния потенциал на остроумието сред останалите способности на духа, поставяйки го до въображението с неговото неограничено движение, което изисква дисциплина („Критика на чистия разум“ A649 B677; A710 B738).

Шлегел, от своя страна, се впуска да търси алтернативна възможност

на съждението като инструмент в систематичната аргументация на философията на идеализма и я открива в иронията, остроумието и вица. Точно затова той се обръща към Платон и фигурата на Сократ, когото издига като безспорен образец и неин „извор“, оригинален ироник в най-високия смисъл. Тук изкрystalизира и новият за романтизма момент – разкриването на потенциала на иронията като тип философска аргументация. Очарован от „логическата красота“ на Платоновата диалектика, от изкуството на аргументацията на диалозите, Шлегел разпознава в нея именно онова, което систематичното мислене не може да постигне – онзи комплементарен за философията момент, който само поезията може да ѝ даде и който тя не може да постигне самостоятелно. Ролята на иронията тук се състои в това, че тя позволява преодоляването на строгостта на логическото съждение и постига асоциация там, където то изглежда без (логическо) основание. В частност двете стихотворения, включени в текста „За неразбираемостта“, изпълняват преди всичко такава функция. Атаката срещу строгостта на систематичното мислене не просто настройва Хегел срещу Шлегел. Не само че иронията подрива идеята за систематика във философската практика, но и поставя под въпрос поне два от ключовите философски инструменти и формули на идеализма. На първо място това е съотнасянето на субекта към Абсолюта; на второ – веднъж постигнатият синтез на субект и обект в перспективата на иронията никога не може да бъде пълен, а винаги има един остатък на неидентичност, на невъзможност да се постигне пълно тъждество.

Такова изместване, подчертана нетъждественост, виждаме още в заглавието на текста, което вместо да говори за иронията, като я назове, разфокусира към близкото, но все пак по-широко понятие за неразбираемост, което освен това и въвежда обикнатата от романтиците негативност чрез представката „не-“ („un-“). Силата на думата се явява само в оригиналната форма, която експлоатира лингвистичния конструктивизъм на немския език. Понятието „Unverständlichkeit“ отваря множествеността, целия спектър на обратната страна на разбирането и подвежда втори път чрез втората морфема на двойната префиксна структура: *ver-* на немски е специфична представка с нефиксиран смисъл, която има потенциала да изменя до неузнаваемост смисъла на кореновата морфема, като най-общо съответства на многозначната представка *раз-* в българския език. Получава се двойно отдалечаване: най-напред чрез една негативност, която не е чисто отрицание, а е обраната страна на утвърждаването (на семантиката на корена *-stand-*), откъдето и пролиферацията на възможности на смисъла в негативното, без зачертаването им; на второ място – чрез една подвеждаща, завладяваща неяснота, мъглявина. Така още в заглавието Шлегел прави, практикува иронията в този по-широк романтически смисъл на освобождаване от стабилността на езиковия код, като движи между взаимно изключващи се, изплъзващи се възможности за стабилизиране на смисъла.

Иронията се ражда от зева между изразеното и загатнатото, в

девиацията на преносното значение спрямо буквалността на кода; между онова, което „е“, и интендираното или възприетото означаемо. Тя извира от диалектиката на същност и израз, като изразът никога не представя същността адекватно, идентично. Затова тя означава именно неидентичността, изместването, невъзможността за синтез в диалектическата операция, за тъждество на знак и референт. Заедно с романтическите йероглифи, иронията е инструмент за производство на безкрайност от значения. Спецификата ѝ – това, което я различава от символите, йероглифите, арабските – е негативният момент, дислокацията, движението в синтеза. Тъй като не може да бъде фиксирана и конкретно посочена в означаващото, иронията, а заедно с нея и изплъзващият се смисъл, директно атакува фундаментални категории: тя завладява репрезентацията, отваря и преутвърждава безкрайното потенциране на смисъл и форми, което я сродява с романтическата поезия изобщо. В наративните творби като новели и романи тя се вклинява и през персонажите, завладявайки най-напред отношението на субекта към неговия друг, обезсилвайки възможността му да синтезира образ на себе си през този друг, като го фрагментира и произвежда двойници. Иронията споделя с фрагментацията на субекта една имплицитна заплаха за неговата стабилност и се явява често през фигури на двойници, заплашителни гости и фрагментация на времето. Романтическата ирония, както романтическата поезия изобщо, индексира безкрайността, потенциата, прогресивната верига на вечно изплъзващия се смисъл. По този начин тя сякаш обсебва постепенно не само наративната структура, но и самата структура на съществуването. Въпреки това, тя остава само възможен неин модус, не е тотално идентична с нея: по дефиниция тя не може и да бъде.

В същото време, в текста си Шлегел предлага и един малък проект за херменевтика на (не)разбираемото, приблизително съвременен с този на също така вдъхновения от Платон Фридрих Шлайермахер, но с различна насоченост. В този проект ключов е моментът на обосноваването на разбираемото чрез неразбираемото. Докато философската херменевтика на Шлайермахер настоява на постъпателното навлизане в текста чрез различните интерпретативни методи (граматическото, психологическото и най-сетне дивинаторното, или вчувстващото се, тълкувание), Шлегел не се опитва чрез някаква ясна процедура по диереза да разграничи правилното от неправилното тълкувание, да предпази читателя от безбройните капани, които текстът на една творба (или текстът на историческия свят) би могъл да му предложи.

Тъкмо напротив, тук разбирането е оставено да се рои като продукт на безграничната потенция на неразбираемото. Така самото разбиране – или дори разбираемостта изобщо – се явява като постройка върху основите на неразбираемия елемент. Този диалектически ход на равнището на херменевтиката действително разчита много повече на негативността и нетъждественото, отколкото на евентуалното снемане и присъединяване на неразбираемо към разбраното. Неразбираемостта тук е конститутивна – не-

разбираемото е онова, което по дефиниция не може да бъде разбрано, но обосновава всяко разбиране.

По този начин, вместо фигура на речта, иронията се явява корелатът на неразбираемото на равнището на речта – онова, което прави всяко тълкуване несигурно със същото движение, с което прави тълкуването изобщо възможно. Така чрез понятието за ирония романтическата херменевтика на Шлегел се изплъзва от неизбежната субективност и в крайна сметка произволност на вчувстването и се задържа на равнището на интелектуалното. В своята множественост тази не-система се оказва много по-строга като философска, рационална обосновка, отколкото прицелената в единството на смисъла систематична херменевтика на Шлайермахер. Тук произволът се явява като строгост на рефлексията и тази е херменевтичната позиция, във и от която Шлегел конструира своя идеален читател.

В същото време от значение е и особенният усет за история, на който Шлегел настоява. Понятието за история у Шлегел (и изобщо у романтиците) е също така ключово и сложно, ето защо, без да се задълбочаваме особено в неговото разглеждане тук, ще отбележим единствено връзката, която Шлегел извежда между историческото измерение и иронията. В историята равнищата на духа си съответстват, затова (иронично) се оказва например, че Френската революция е „забележителна алегория на системата на трансценденталния идеализъм“. Иронията ще има своето въплъщение в историята, доколкото изглежда, че историческият процес следва да се тълкува със същите средства, с които се извършва и тълкуването на текста. В тази схема иронията заема позицията на *бъдното*, на перспективата за разгръщане, която *може* да се осъществи във всеки един предстоящ момент (или никога). Въпросът за историческия момент на бъдещето обаче е отново оставен „на мъдростта на читателя, на когото той собствено принадлежи“.

Божана Филипова
Богдана Паскалева